

Įvadas į „Aktualu rytoj“ specialų numerį, skirtą XIX–XXI amžiaus Vilniui

Skiriama Lietuvos sostinės Vilniaus ir Gedimino laiškų 700 metų sukakčiai

Ilona Strumickienė

Specialaus numerio sudarytoja ir mokslinė redaktorė
Special Issue Editor and Scientific Editor
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Martynas Mažvydas National Library of Lithuania
ilona.strumickiene@lnb.lt

Darius Žiemelis

Specialaus numerio sudarytojas ir mokslinis redaktorius
Special Issue Editor and Scientific Editor
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Martynas Mažvydas National Library of Lithuania
dariusziemelis@inbox.lt

Santrauka. Įvadiniam straipsnyje pristatomas žurnalo *Aktualu rytoj* specialus numeris „Europa. Sostinė. Tapsmas: XIX–XXI amžiaus Vilnius“, skirtas 2023 m. švęstai Lietuvos sostinės Vilniaus ir Gedimino laiškų 700 metų sukakčiai. Šio numerio chronologinės ribos – pastarieji 200 metų, per kuriuos Vilnius išgyveno esminius politinio statuso, socialinius ir demografinius pokyčius: virsmą iš Rusijos imperijos provincijos miesto, Vokietijos okupuoto administracinio centro, Lenkijos provincijos centro, nepriklausomos ir sovietų okupuotos Lietuvos sostinės į vienos iš Europos Sąjungos šalių sostinę. Numeryje, pasitelkus tarpdisciplininę prieigą, reflektuojami ir analizuojami šie su Vilniumi siejami pokyčiai, jų ištakos, dabartinė situacija ir ateities perspektyvos. Specialaus numerio straipsniai pristatomi sugrupavus juos į temines grupes: 1) „Vilniaus atminties ir užmaršties vietos“; 2) „Daugiakultūris Vilnius“; 3) „Vilnius – administracinis, ekonominis, politinis, kultūros ir mokslo centras“; 4) „Urbanistinė ir architektūrinė Vilniaus raida“; 5) „Vilnius meninėje kūryboje“; 6) „Vilniaus komunikacijos“; 7) „Vilniaus ateities vizijos“; 8) „Vilnius ir gamta“. Šis *Aktualu rytoj* specialus numeris laikytinas dar vienu įnašu į *vilnianą*.

Reikšminiai žodžiai: XIX–XXI a. Vilnius, Europa, sostinė, daugiakultūris miestas, atminties ir užmaršties vietos, Vilniaus ateities vizijos, tapsmas.

Received: 05/12/2024. **Accepted:** 28/12/2024.

Copyright © 2023 Ilona Strumickienė, Darius Žiemelis. Published by the [Martynas Mažvydas National Library of Lithuania](#).

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Introduction to the Special Issue of “Relevant Tomorrow” Dedicated to Vilnius in the Nineteenth–Twenty-First Centuries

Abstract. The introduction presents the special issue of the journal *Relevant Tomorrow* entitled “Europe. Capital. Transformations: Vilnius in the Nineteenth–Twenty-First Centuries,” dedicated to the 700th anniversary of Vilnius and the letters of Gediminas, celebrated in 2023. The chronological boundaries of this issue cover the last 200 years, during which Vilnius has experienced fundamental social, demographic and political changes: transforming from a provincial city of the Russian Empire, a German-occupied administrative center, a Polish provincial town, the capital of independent Republic of Lithuania and later, Soviet-occupied country to the capital of one of the EU countries. Using an interdisciplinary approach, the special issue considers and analyzes the changes related to Vilnius, their origins, current situation and future expectations. The articles are presented in thematic groups: 1) Places of memory and oblivion in Vilnius; 2) Multicultural Vilnius; 3) Vilnius as an administrative, economic, political, cultural and scientific center; 4) Urban and architectural development of Vilnius; 5) Vilnius in art; 6) Communicating Vilnius; 7) Visions of Vilnius’ future; and 8) Vilnius and nature. This special issue of *Relevant Tomorrow* is another contribution to the studies of Vilnius.

Keywords: nineteenth- and twenty-first-century Vilnius, Europe, capital, multicultural city, places of memory and oblivion, visions of Vilnius’ future, transformation.

Vilnius buvo ir lieka miestu, kurio pavadinimas žadina vaizduotę ir lūkesčius, kelia susižavėjimą. Kaip sakė Vladimiras Toporovas, Vilnius – tai miestas ir mitas. Apie Vilnių – senąją Lietuvos sostinę, viduramžių Europos intelektualinį centrą, kultūrų ir religijų, menų, prekybos kelių kryžkelę, savito baroko miestą – ir jo įvairialypi paveldą parašyta nemažai knygų, mokslinių ir enciklopedinių straipsnių, prisiminimų, eilėraščių bei įvairių vadovų po miestą, sukurta nemažai filmų ir nutapyta daug paveikslų.¹

Alfредas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko

Specialaus numerio atsiradimo aplinkybės ir tematika

Šio mokslo žurnalo pirmo tomo 19-ojo numerio skiltyje „Nuo redakcijos“ rašoma, kad ateityje skiltis „Pratarmė“ bus skelbiama tik tada, kai bus minimas koks nors išskirtinis įvykis, leidinio jubiliejinė data ar kitais svarbiais atvejais². Šįkart proga ypatinga – skaitytojams pristatomas žurnalo specialus numeris „Europa. Sostinė. Tapsmas: XIX–XXI amžiaus Vilnius“. Jis skirtas 2023 m. švęstai Lietuvos sostinės Vilniaus ir Gedimino laiškų 700 metų sukakčiai. Tad šis *Aktualu rytoj* specialus numeris laikytinas ir dar vienu įnašu į *vilnianą*³.

Šio *Aktualu rytoj* specialaus numerio pagrindus padėjo 2023 m. spalio 19–20 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – Nacionalinė biblioteka) Valstybingumo centro organizuota antroji⁴ tarptautinė mokslinė konferencija „Europa. Sostinė. Tapsmas: XIX–XXI amžiaus Vilnius“.

¹ Bumblauskas, A.; Potašenko, G. Pratarmė. In: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas* / sudarytojai A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 7.

² Žr. Grigas, V.; Žiemelis, D. Mokslo žurnalas *Aktualu rytoj* tęsia ir naujina Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos mokslo leidybos tradiciją. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2021, t. 1, Nr. 19, p. 8, <https://doi.org/10.51740/RT.1.19.1>.

³ Konceptualiausiu bandymu aptarti indėlius į Vilniaus pažinimą, arba *vilnianą*, laikytinas iki šiol aktualumo nepraradęs 2000 m. Alfredo Bumblausko straipsnis: Bumblauskas, A. Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės perspektyvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2000, t. 8, p. 20–39, <https://doi.org/10.15388/LIS.2000.37244>. Straipsnio papildymas ir tęsinys: Bumblauskas, A. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas* / sudarytojai A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 16–47.

⁴ Plačiau apie Nacionalinės bibliotekos Valstybingumo centro 2022 m. spalio 25 d. organizuotą pirmąją mokslinę konferenciją „Lietuvos kūrimasis po 1990 m.: vizijos, realijos, atmintys“ žr. Jurgelėnaitė, A.; Žiemelis, D. Lietuvos kūrimasis po 1990 m.: vizijos, realijos ir atmintys. Apie tarptautinę mokslinę konferenciją, skirtą pirmojo atkurto nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio 90 metų jubiliejui. *Parlamento studijos / Parliamentary Studies*, 2022, Nr. 32, p. 108–118, <https://doi.org/10.51740/PS.32.7>.

Nacionalinė biblioteka, kaip mokslinė biblioteka, surengė šią konferenciją siekdama prisidėti prie gausių Vilniaus miesto 700 metų jubiliejaus minėjimo renginių ir šiai progai skirtų leidinių serijos. Išties įspūdingą šiai progai skirtų leidinių seriją geriausiai reprezentuoja kelių dešimtmečių tyrimus apibendrinanti Lietuvos istorijos instituto išleista trijų tomų Vilniaus istorijos (nuo XIII a. iki 1990 m.) sintezė⁵. Šiai progai skirtų leidinių seriją vainikuoja ir Nacionalinės bibliotekos kolektyvo parengtas bei išleistas net 520 puslapių apimties leidinys „Vilnius: bibliografijos rodyklė. D. 1, Mokslo darbai, 1990–2022“⁶.

Nacionalinės bibliotekos konferencijos „Europa. Sostinė. Tapsmas: XIX–XXI amžiaus Vilnius“ atspirties tašku (taip pat ir šio specialaus numerio chronologinėmis ribomis) tapo pastarieji 200 metų, per kuriuos Vilnius išgyveno esminius politinio statuso, socialinius ir demografinius pokyčius: virsmą nuo Rusijos imperijos provincijos miesto, Vokietijos okupuoto administracinio centro, Lenkijos provincijos centro, nepriklausomos ir sovietų okupuotos Lietuvos sostinės iki vienos iš Europos Sąjungos šalių sostinės. Šiuo laikotarpiu keitėsi ir miesto gyventojų sudėtis, jų tapatybė, taip pat socialinis ir kultūrinis miesto veidas. Tad konferencijoje ir buvo siekiama patyrinėti visų šių aspektų pokyčius per paskutinius 200 metų. Konferencijoje dalyvavo dvidešimt penki pranešėjai iš Lietuvos ir užsienio. Kviestinius pranešimus skaitė Vilniaus muziejaus direktorė Rasa Antanavičiūtė, Tautų, kultūrų ir menų fondo „Pari-biai“ prezidentas ir rašytojas Krzysztofą Czyżewskis ir sostinės tyrinėtojas, istorinių studijų apie Vilnių autorius Darius Pocevičius⁷. Šiame *Aktualu rytoj* specialiaame numeryje publikuojami šeši pagal konferencijoje skaitytus pranešimus parengti, taip pat keturių autorių, atsiliepusių į kvietimą teikti tekstus šiam numeriui, straipsniai. Jie geriausiai atspindi konferencijoje skaitytų pranešimų temas: 1) „Vilniaus atminties ir užmaršties vietos“; 2) „Daugiakultūris Vilnius“; 3) „Vilnius – administracinis, ekonominis, politinis, kultūros ir mokslo centras“; 4) „Urbanistinė ir architektūrinė Vilniaus raida“; 5) „Vilnius meninėje kūryboje“; 6) „Vilniaus komunikacijos“; 7) „Vilniaus ateities vizijos“; 8) „Vilnius ir gamta“. Numerio straipsniai toliau pristatomi sugrupavus juos į šias temines grupes.

Specialaus numerio struktūra ir turinys

Atskaitos tašku ir šio specialaus numerio konceptualiuoju pagrindu laikytinas leidinį pradedantis pagal jau minėto Krzysztofo Czyżewskio pranešimą parengtas straipsnis anglų kalba „Vilnius – ateities Atėnai“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.2>], atliepiantis teminę grupę „Vilniaus ateities vizijos“. Straipsnyje teigiama, kad per amžius išgyvenęs ne vieną priespaudą ir karus Vilnius išsaugojo savo dvasią tapdamas solidarumo ir intelektualumo centru. Šis Vilniaus unikalumas atskleidžiamas per Oskaro Milašiaus, Moišės Kulbako, Czesława Miłoszo, Irenos Byrskos, Prano Morkaus, Tomo Venclovos, Vaidoto Daunio ir kitų idėjas. Jos pabrėžia *genius loci* – vietos dvasios, formuojančios miesto ir jo žmonių tapatybę, svarbą. Kaip ir kiti Šiaurės Atėnams priskirtini miestai – Edinburgas ar Tartu, autoriaus nuomone, Vilnius rodo, jog kultūra yra miesto gyvybingumo pagrindas. Tad nūdienos Vilnius, išlaikydamas savo unikalią dvasią, skatina solidarumą, tarpkultūrinį dialogą bei demokratines vertybes ir dėl to tampa Europos civilizacijos naujos vizijos pagrindu; vizijos, kurioje istorija ir vertybės susilieja į harmoningą ateitį.

⁵ Žr. Sliesoriūnas, G.; Klovas, M.; Meilus, E.; Ragauskas, A.; Sarcevičienė, J.; Valionienė, O. *Vilniaus istorija. T. 1, XIII a. – 1795 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023; Pugačiauskas, V.; Medišauskienė, Z.; Miknys, R.; Paškauskas, J.; Petronis, V. *Vilniaus istorija. T. 2, 1795–1914 metai.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023; Stravinskienė, V.; Grybkauškas, S.; Balkelis, T.; Bubnys, A.; Drėmaitė, M.; Griffante, A.; Klumbys, V.; Selenis, V.; Sirutavičius, V.; Svarauskas, A. *Vilniaus istorija. T. 3, 1915–1990 metai.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.

⁶ *Vilnius: bibliografijos rodyklė. D. 1, Mokslo darbai, 1990–2022 = Vilnius: Bibliography. Part 1, Scientific Research, 1990–2022* / sudarė T. Petreikis; leidinį ir įrašus rengė R. Bagušytė, J. Dapkiewicz, G. Kubilienė, V. Račkauskaitė, D. Sipavičiūtė, T. Vaičiulis; vertėjas į anglų k. J. Barauskas. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023.

⁷ Plačiau apie konferencijos programą žr. Tarptautinė mokslinė konferencija „Europa. Sostinė. Tapsmas: XIX–XXI a. Vilnius“. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, 2023, prieiga per internetą: <https://konferencijos.lnb.lt/europa-sostine-tapsmas/> [žiūrėta 2024-12-11].

Bene daugiausia numeryje publikuojamų straipsnių (trys iš dešimties) reprezentuoja teminę grupę „Vilnius – administracinis, ekonominis, politinis, kultūros ir mokslo centras“. Šiai teminei grupei priskirtinas intelektualine drąsa ir konceptualumu ypač pasižymintis menotyrininko Kęstučio Šapokos (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) ne pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „Vilniaus šiuolaikinio meno (institucijų) sistemos „konservatyvusis posūkis“ po 2010 metų: socioideologinis aspektas“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.3>]. Straipsnio tikslas yra eksplikuoti šio laikotarpio Vilniaus šiuolaikinio meno sistemoje dominuojančią ideologiją išryškinant esminius jos kaitos riboženklis. Tyrimas parodė, kad oficialiūs konservatyvios kultūros politikos terpėje Vilniaus šiuolaikinio meno (institucijų) sistema ir ją reprezentuojantis diskursas nuo 1992 m. iki maždaug 2010 m. reprezentavo (neo)liberalią ideologiją. Tai buvo daroma netiesiogiai – atviros ideologinės retorikos vengta, ji buvo išreikšta arba maskuojama metaforomis ar buvo tiesiog labai aptaki. Nuo 2010 m. pastebimas Vilniaus šiuolaikinio meno (institucijų) sistemos (diskurso) „konservatyvusis posūkis“ laikytinas globalios konservatyvios slinkties padariniu. Daroma išvada, jog ideologinio konservatyvėjimo procesai dar nėra pasibaigę, todėl po 2010 m. Vilniaus šiuolaikinio meno sistemoje vykstanti kaita kol kas negali būti vertinama vienareikšmiškai. Teminei grupei „Vilnius – administracinis, ekonominis, politinis, kultūros ir mokslo centras“ priskirtinas ir Nacionalinės bibliotekos Judaikos tyrimų centro tyrėjo Mangirdo Bumblausko taip pat ne pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „Vilniaus ORT technikumai 1921–1940 metais: susikūrimo aplinkybės, veikla ir išskirtinumas“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.4>]. Šiandieninė ORT (angl. *Organization for Rehabilitation through Training*) – pasaulinė ir didžiausia žydų profesinio švietimo organizacija, padedanti įgyti profesiją ne vien žydams. Tad straipsnyje rekonstruojama ORT organizacijos susikūrimo aplinkybės ir raida iki jos tapimo pasauline organizacija 1921 m., taip pat išryškinama, kuo išskirtinis buvo Vilniaus ORT technikumai savo veikimo laikotarpiu (1921–1940 metais). Nustatyta, kad postūmis 1880 m. Sankt Peterburge įkurti šią mokymo įstaigą buvo Rusijos caro Aleksandro II vykdyta laisvėjimo politika, konkrečiai – 1865 m. įsakas, leidęs kvalifikuotiems amatininkams žydams apsigyventi visoje Rusijoje už žydų sėslumo ribas. ORT organizacijos tikslas ir buvo padėti žydų visuomenei prisitaikyti prie naujųjų laikų ekonominių sąlygų, pereinant prie gamybinio darbo. O Vilniaus ORT technikumai 1921–1940 m. laikotarpiu buvo prestižiškiausia žydų profesinė mokykla tiek Lenkijoje, tiek ir visoje ORT organizacijoje. Teminę grupę „Vilnius – administracinis, ekonominis, politinis, kultūros ir mokslo centras“ užbaigia kultūros istorikės Henrykos Ilgiewicz (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „Vilniaus mokslo bičiulių draugijos Meno istorijos sekcijos veikla 1931–1939 metais: indėlis į Vilniaus meno istorijos pažinimą ir sklaidą“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.8>]. Beje, straipsnis glaudžiai siejasi ir su kita leidinio temine grupe – „Urbanistinė ir architektūrinė Vilniaus raida“. Tyrimas atskleidžia, jog Vilniaus mokslo bičiulių draugijos Meno istorijos sekcijos „tėvai kūrėjai“ ir pirmieji nariai buvo Vilniaus Stepono Batoro universiteto Humanitarinio ir Dailės fakultetų profesoriai, tyrę ir propagavę Lenkijos ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), ypač Vilniaus, meno istoriją. Sekcijos posėdžiuose skaitytų pranešimų ir diskusijų ateidavo pasiklausyti ne tik jos, bet ir kiti Vilniaus mokslo bičiulių draugijos nariai, studentai, mokytojai ir visi vilniečiai, besidomintys meno istorija. Kita labai svarbi Meno istorijos sekcijos veiklos sritis buvo leidyba – leistas serijinis leidinys „Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historji Sztuki“ („Meno istorijos sekcijos darbai ir ataskaitos“). 1935–1939 m. išleisti trys jo tomai. Šie leidiniai (išsiuntinėti Vilniaus ir kitų miestų bibliotekoms, su Vilniaus mokslo bičiulių draugija bendradarbiaujančioms mokslo ir kultūros įstaigoms, draugijoms ir kitoms visuomeninėms organizacijoms) buvo itin svarbūs skleidžiant žinias apie LDK, ypač Vilniaus, meno paminklus ir jų kūrėjus.

Teminei grupei „Vilniaus atminties ir užmaršties vietos“ priskirtinas kultūros istorikės Rasos Čepaitienės (Lietuvos istorijos institutas) pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „XIX a. antros pusės – XXI a. pradžios Vilniaus (Gedimino) prospekto kraštovaizdžio simbolinė reikšmė Lietuvos istorijos politikos retrospektyvoje“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.5>]. Straipsnyje analizuojama

Vilniaus (Gedimino) prospekto simbolinio kraštovaizdžio kaita minėtu laikotarpiu Lietuvos istorijos politikos retrospektyvoje, t. y. kaip ši kaita atspindėjo ir tebeatspindi Lietuvos valdytojų vykdomos istorijos politikos nuostatas, grindžiančias jų teisę į miestą. Tyrimas atskleidė, kad prospekto kūrėjai – Rusijos carinės administracijos atstovai – nuo XIX a. antros pusės iki Pirmojo pasaulinio karo vizualiai ir semantiškai formavo jį pagal didžiųjų Rusijos imperijos miestų – Maskvos ir Sankt Peterburgo – prospektų pavyzdį. Vėlesni Vilnių valdė svetimųjų politiniai režimai taip pat stengėsi prospekte įtvirtinti svarbiausius simbolius, skirtus savo politinei legitimacijai šiame krašte pagrįsti – taip siekta susaistyti Lietuvą su „Centre“ puoselėjama didžiais istoriniais pasakojimais. Naujaisią – postsovietinę – Prospekto semantinę transformaciją lėmė sąmoningas siekis suformuoti vieningą ir rišlų nacionalinį istorinį pasakojimą.

Teminę grupę „Daugiakultūris Vilnius“ specialiame numeryje atliepia komunikacijos tyrėjų Monikos Daukintytės ir Miglės Černikovaitės (Vilniaus universitetas) ne pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „Kultūros paveldas kaip tautinės tapatybės pagrindas: Vilniaus karaimų ir totorių atvejo analizė“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.11>]. Straipsnio išeities tašku pasirinkta daugelio tyrėjų įrodyta tezė, kad Lietuvos sostinė Vilnius buvo ir yra daugiatautis ir daugiakultūris miestas. Kaip dar vienas to įrodymas straipsnyje pasitelkiama karaimų ir totorių, Lietuvoje gyvenančių nuo XIV a., Vilniaus kultūra, atspindinti šių tautų tapatybę bei ilgametį paveldą. Šio straipsnio tikslas – pasitelkus apie šias tautines bendruomenes internetinėje žiniasklaidoje skelbiamus straipsnius ir pusiau struktūruotus interviu su Vilniaus karaimų bei totorių bendruomenės nariais, iširti, kas yra reikšmingiausia apibrėžiant Vilniaus karaimų ir totorių tautinę tapatybę ir kaip kultūros paveldas prisideda prie jos išlaikymo. Tyrimas atskleidė, kad Vilniuje gyvenančios karaimų ir totorių tautos bei jų kultūros paveldas internetinėje žiniasklaidoje yra vertinami teigiamai. Pusiau struktūruotą interviu analizė parodė, jog Vilniaus karaimai ir totoriai tautinę tapatybę nusako ne tik kultūros paveldo, bet ir geografinio bendrumo, bendruomeninės veiklos ir socialinių ryšių aspektais. Kalbėdami apie kultūros paveldą Vilniaus karaimai ir totoriai dažniausiai pabrėžia kulinarinį paveldą, pasakojimus, tradicijas ir religiją.

Teminę grupę „Urbanistinė ir architektūrinė Vilniaus raida“ numeryje reprezentuoja menotyrininkės Lauros Petrauskaitės (Bažnytinio paveldo muziejus) ne pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „Mindaugo Navako radikalūs Vilnius XX a. antros pusės Vidurio ir Rytų Europos utopinės architektūros projektų kontekste“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.7>]. Jame analizuojami M. Navako (g. 1952) radikaliojo Vilniaus fotomontažai XX a. antros pusės Vidurio ir Rytų Europos kritinės utopinės architektūros projektų kontekste. Straipsnyje į mokslinę apyvartą įvedamas iki šiol nei lituanistiniuose, nei tarptautiniuose conceptualiosios architektūros tyrimuose nenaudotas šaltinis – M. Navako *Vilniaus sąsiuvinis* (1981–1985 m.): dvylika utopinės architektūros projektų, numatytų įgyvendinti skirtingose Vilniaus dalyse – nuo centro iki Gariūnų. Jų sugretinimas su čekų, estų, latvių, slovakų, lenkų ir vengrų architektūrinėmis utopijomis parodė M. Navako projektų giminiškumą su to paties laikotarpio Vidurio ir Rytų Europos menininkų architektūrinėmis idėjomis. Kartu analizė atskleidė, jog M. Navako ir su juo gretintinų menininkų eksperimentiniai urbanistiniai projektai kilstelėjo XX a. antros pusės Vidurio ir Rytų Europos architektūrą į naują, conceptualų lygį, peržengiantį artimiausios perspektyvos ribas ir realybę.

Teminę grupę „Vilnius meninėje kūryboje“ originaliai reprezentuoja Nacionalinės bibliotekos Vaikų ir jaunimo literatūros centro tyrėjos Astos Plechavičiūtės pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis „Vilniaus žemėlapiai XXI amžiaus pradžios lietuviškoje vaikų ir paauglių literatūroje“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.9>]. Jame, atlikus vaikų ir paauglių literatūros analizę, buvo sudaryti ir nupiešti kiekvieno analizuojamo kūrinio Vilniaus literatūriniai žemėlapiai. Suskaičiavus visas vietas, kuriose vyksta kūrinių veiksmas, gauta 118 unikalių Vilniaus objektų. Paaiškėjo, jog dauguma knygose minimų objektų susitelkę centrinėje miesto dalyje ir tarsi atkartoja patį pirmąjį „Vilniaus padavimą“ (1931 m.) žemėlapi. Galiausiai, šias 118 vaikų ir paauglių literatūroje aprašomų unikalių Vilniaus vietų priskyrus

seniūnijoms paaiškėjo, kad šio tipo knygose dažniausiai minimos yra Senamiesčio, Naujamiesčio ir Užupio seniūnijos. Tai visiškai nesutampa su pastarųjų metų demografiniais Vilniaus duomenimis, kuriais remiantis daugiausia jaunųjų skaitytojų gyvena Verkių, Pašilaičių ir Antakalnio seniūnijose. Darna išvada, jog dauguma jaunųjų skaitytojų ne tik vyksta į miesto centrą kaip į jiems mažiau iš knygų žinomą teritoriją, bet ir skaitydami šią literatūrą, tikėtina, ne visuomet gali tapatintis su knygų veiksmo erdve kaip su sava, pažįstama, artima.

Teminė grupė „Vilniaus komunikacijos“ šiame specialiaame numeryje atspindėta komunikacijos tyrinėtojų Daivos Siudikienės ir Saulės Jokūbauskienės (Vilniaus universitetas) pagal konferencijos pranešimą parengtame straipsnyje „Vilniaus istorijos naratyvai šiuolaikinėje miesto ir miestiečių komunikacijoje: socialinio tinklo „Facebook“ įrašų analizė“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.6>]. Straipsnio išėties tašku pasirenkamas teiginys, kad aktyvus miestiečių dalyvavimas kuriant pasakojimus apie savo miestą tampa neatsiejama įtraukiosios komunikacijos dalimi. Vilnius savo 700-ojo gimtadienio proga 2023 m. kvietė dalyvauti renginiuose, šventėse – šie įvykiai buvo plačiai aptarinėjami socialinėse medijose. Straipsnyje, pasitelkiant naratologijos teorines idėjas, analizuojami Vilniaus istorijos naratyvai šiuolaikinėje Vilniaus miesto ir miestiečių komunikacijoje, konkrečiai – socialiniame tinkle „Facebook“ 2023 metais. Tyrimas parodė, kad miestiečių bendruomeniškumas įgauna naujus formatus, kai socialinių tinklų vartotojai kaip bendruomenės nariai aktyviai įsitraukia į bendrą kūrybinę veiklą plėtodami naratyvus apie savo miestą. Vilniaus istorijos naratyvai kaip vienijanti temos gija ne tik jungia miestą ir miestiečius, bet ir skatina bendruomenės narių įsitraukimą į miestiečių komunikaciją ir atliepia poreikį būti miesto dalimi.

Paskutinei teminei grupei „Vilnius ir gamta“ šiame numeryje atstovauja miesto ekologijos tyrinėtojo Sjarhei'aus Liubimau (Europos humanitarinis universitetas) pagal konferencijos pranešimą parengtas straipsnis anglų kalba „Vilnius anapus miesto ir nemiesto opozicijos: keletas minčių apie miestų planetinę ateitį“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.10>]. Straipsnyje pasitelkus planetiškumo sąvoką ir jos reikšmę urbanistiniams tyrimams analizuojamas Vilniaus urbanistinis miškas, konkrečiai – Karoliniškių kraštovaizdžio draustinis. Tyrimas atskleidžia tris naujus šio draustinio aspektus: kaip daugiau nei urbanistinio paveldo, kaip ne į žmogų nukreiptos viešosios erdvės ir kaip potencialios žaliosios komodifikacijos sienos.

Specialų numerį užbaigia recenzija. Tai Rūtos Šermukšnytės (Vilniaus universitetas) recenzija „Pokomunistinio tranzito buvusios SSRS valstybėse vaizdinys“ [<https://doi.org/10.51740/RT.3.23.24.14>]. Joje aptariama vienos iš šio numerio straipsnio autorių – R. Čepaitienės – monografija „Postsovietinis tranzitas: nuo Sovietų Sąjungos žlugimo iki karo Ukrainoje: atmintis, paveldas, tapatumas buvusioje SSRS“. Teigiama, jog monografija lietuviškoje istoriografijoje išsiskiria šiais požymiais: 1) daugiakultūriu (tyrimo erdvė – buvusios SSRS teritorijoje susikūrusios valstybės); 2) tarpdisciplininiu (tyrime naudojamos įvairios humanitarinių ir socialinių mokslų teorijos, prieigos); 3) sintezės (knygoje pateikiamas tam tikras posovietinės transformacijos buvusios SSRS teritorijoje susikūrusiose valstybėse vaizdinys).

Padėka

Nuoširdžiai dėkojame šio specialaus numerio autoriams už bendradarbiavimą. Atskirai norime padėkoti recenzentams (taikant dvigubai aklą recenzavimą, angl. *double-blind review*, kiekvienas publikuotas straipsnis recenzuotas dviejų recenzentų) už kritines pastabas ir konstruktyvius pasiūlymus tobulinant žurnalui pateiktus straipsnius. Galiausiai dėkojame Nacionalinės bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro komandai, padėjusiai išleisti šį numerį: kalbos redaktoriui Mindaugui Karaciejui, angliškų tekstų redaktorei ir santraukų vertėjai Daliai Cidzikaitei, maketuotojui Tomui Rasteniui.

Vilnius, 2024 m. gruodis

Interesų konfliktas

Autoriai deklaruoja, kad jokio interesų konflikto nėra.

ORCID

Ilona Strumickienė <https://orcid.org/0000-0002-1350-4684>

Darius Žiemelis <https://orcid.org/0000-0003-4958-9883>

Literatūra

- Bumblauskas, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas* / sudarytojai Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 16–47.
- Bumblauskas, Alfredas. Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės perspektyvose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2000, t. 8, p. 20–39. <https://doi.org/10.15388/LIS.2000.37244>
- Bumblauskas, Alfredas; Potašenko, Grigorijus. Pratarė. In: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas* / sudarytojai Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 7–13.
- Grigas, Vincas; Žiemelis, Darius. Mokslo žurnalas *Aktualu rytoj* tęsia ir naujina Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos mokslo leidybos tradiciją. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2021, t. 1, Nr. 19, p. 8–10. <https://doi.org/10.51740/RT.1.19.1>
- Jurgelėnaitė, Agnė; Žiemelis, Darius. Lietuvos kūrimasis po 1990 m.: vizijos, realijos ir atmintys. Apie tarptautinę mokslinę konferenciją, skirtą pirmojo atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio 90 metų jubiliejui. *Parlamento studijos / Parliamentary Studies*, 2022, Nr. 32, p. 108–118. <https://doi.org/10.51740/PS.32.7>
- Pugačiauskas, Virgilijus; Medišauskienė, Zita; Miknys, Rimantas; Paškauskas, Juozapas; Petronis, Vytautas. *Vilniaus istorija. T. 2, 1795–1914 metai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
- Sliesoriūnas, Gintautas; Klovas, Mindaugas; Meilus, Elmantas; Ragauskas, Aivas; Sarcevičienė, Jolita; Valionienė, Oksana. *Vilniaus istorija. T. 1, XIII a. – 1795 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
- Stravinskienė, Vitalija; Grybkauskas, Saulius; Balkelis, Tomas; Bubnys, Arūnas; Drėmaitė, Marija; Griffante, Andrea; Klumbys, Valdemaras; Selenis, Valdas; Sirutavičius, Vladas; Svarauskas, Artūras. *Vilniaus istorija. T. 3, 1915–1990 metai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
- Tarptautinė mokslinė konferencija „Europa. Sostinė. Tapsmas: XIX–XXI a. Vilnius“. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, 2023. Prieiga per internetą: <https://konferencijos.lnb.lt/europa-sostine-tapsmas/> [žiūrėta 2024-12-11].
- Vilnius: bibliografijos rodyklė. D. 1, Mokslo darbai, 1990–2022 = Vilnius: Bibliography. Part 1, Scientific Research, 1990–2022* / sudarė Tomas Petreikis; leidinių ir įrašus rengė Ringailė Bagušytė, Jolanta Dapkievicz, Gražina Kubilienė, Vilma Račkauskaitė, Danutė Sipavičiūtė, Tomas Vaičiulis; vertėjas į anglų k. Jūras Barauskas. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023.